

Nieuwe niche voor broedende Slechtvalken

in Nederland

Peter van Geneijgen & Jan Biemans

Geen geschiedenis in het vogelrijk is zo sterk verbonden aan de schadelijke gevolgen van persistente pesticiden in het milieu als die van de Slechtvalk (*Falco peregrinus*). De grote snelheid en schaal waarop Slechtvalkpopulaties begin jaren zestig wereldwijd in elkaar stortten waren aanleiding om een grootscheeps onderzoek te starten (Ratcliffe, 1993). Dit resulteerde uiteindelijk in een verbod op het gebruik van middelen zoals DDT, dieldrin en aldrin, misschien net op tijd om diverse soorten, waaronder de Slechtvalk, voor uitsterven te behoeden.

Herstel

Het gebruik van persistente pesticiden werd in de westerse wereld in de loop van de jaren zestig en zeventig geleidelijk verboden. Het daarop volgende spectaculaire herstel van de meeste roofvogelsoorten zal genoegzaam bekend zijn. Doordat de Slechtvalk gedecimeerd was tot op het randje van het bestaan, kwam het herstel veel aarzelender op gang. De voor Nederland dichtstbijzijnde restpopulatie bevond zich in het zuiden van Duitsland in het Zwarte Woud en langs de bovenloop van de Donau. Deze bestond uit niet meer dan 20 tot 30 broedparen.

Pas in 1975 werd een lichte stijging van het aantal uitgevlogen jongen merkbaar, in 1978 gevolgd door een toename van het aantal broedparen. In 1985 was het aantal paren ongeveer verdrievoudigd, maar was er nog nauwelijks sprake van uitbreiding van het broedareal in noordelijke richting (Wegner, 1993). Dit begint aanvang negentiger jaren vorm te krijgen. Op 50 resp. 70 km afstand van de middelgebergten van het Zwarte Woud en de Schwäbischen Alb ligt een zwaar geïndustrialiseerd gebied in het dal van de Neckar. Tijdens de dertigjarige afwezigheid van de Slechtvalk heeft de vooruitgang daar zeker niet stil gestaan. Er was een kunstmatig berglandschap verzeid van koeltorens, schoorstenen en steengroeven met hoogtes van 50 tot 200 meter. De oorspronkelijke broedplaatsen langs de Neckar op rots-wanden van 10 tot 15 meter hoog vallen daarbij in het niet. De Slechtvalk bleek niet vies van het nieuwe cultuurgebergte. In 1987 vond het eerste broedgeval plaats en in 1994 waren er al 24 paren op gebouwen en in steengroeven. Op slechts één plaats bleek een natuurlijke rotswand zich nog te kunnen meten met het nieuwe cultuurgebergte. Aan de hand van kleur-

ringen werd duidelijk dat de broedvogels grotendeels afkomstig waren van de Schwäbischen Alb, het Zwarte Woud en uit het eigen nageslacht (Heller, 1995). Ondanks grote zwerftochten van jonge Slechtvalken bestaat er een sterke neiging tot vestiging op relatief korte afstand van de geboorteplaats (Newton, 1988). Bovendien heeft de aanwezigheid van soortgenoten een grote aantrekkingskracht op vogels die op zoek zijn naar een broedplaats. Populatieuitbreiding verloopt daardoor als een traag uitdijende olievlek en herbevolking van verder weg gelegen gebieden kan lang op zich laten wachten (Cade, 1989).

Uitzetprojecten

Omdat de Slechtvalk in de jaren zestig dreigde uit te sterven is men in Amerika met een fokproject begonnen om de soort te kunnen behouden. De nakomelingen werden uitgezet voor de opbouw van een nieuwe populatie. Dit initiatief vond navolging in Zweden, Duitsland en later ook in Polen. In Duitsland had men in 1974 de eerste fokresultaten. Vanaf 1977 werden er eerst enkele en later zo'n 10 tot 40 jonge Slechtvalken per jaar uitgezet. In 1982 leidde dit tot het eerste succes met een broedgeval in het Harzgebergte (Saar et al., 1982).

Inmiddels is de Slechtvalk in het midden van Duitsland weer zo goed vertegenwoordigd dat het uitzetten daar gestaakt is. Spontane uitbreiding naar het noorden vindt vooralsnog niet plaats, zodat de uitzetacties daar onverminderd doorgaan evenals in Polen. De uitzettin-gen zijn nu echter geheel gericht op de terugkeer van de soort in het gebied waar eertijds alleen in bomen gebroed werd. In 1996 resulteerde dit in een eerste

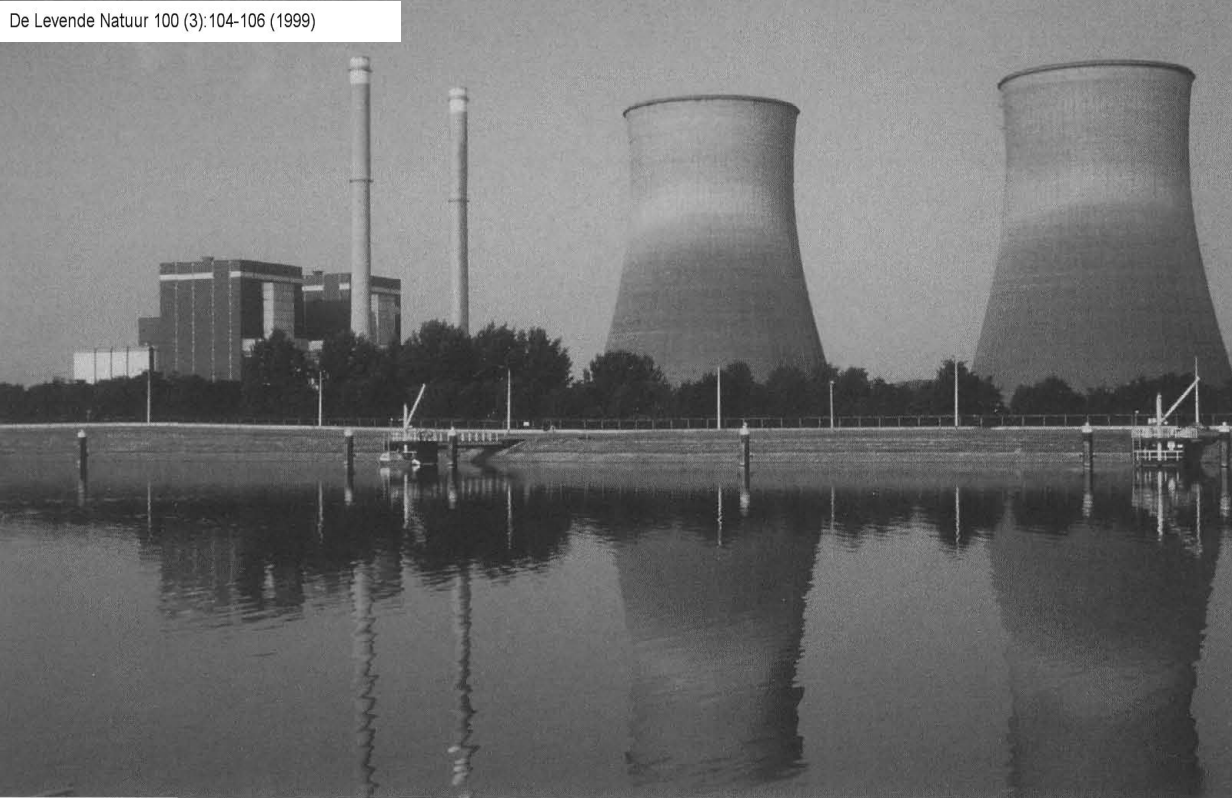
succesvol broedgeval in Brandenburg in een oud nest van een Zwarte wouw (Langgemach et al., 1997).

Keulen en het Ruhrgebied

Voor Nederland zijn de ontwikkelingen in Keulen en het Ruhrgebied van groot belang. In 1979, 1984 en 1985 zijn in totaal 9 jonge valken uitgezet op de Dom in Keulen. Hieruit heeft zich een paar gevormd dat op de Dom in 1987 twee jongen tot uitvliegen bracht. In deze periode vonden ook de eerste spontane vestigingen op gebouwen plaats langs de Neckar en het zuidelijke Rijndal. Omdat een uitbreiding langs de Rijn te verwachten was, werden verdere uitzettingen in Nordrhein-Westfalen gestopt. In plaats van een geleidelijke uitbreiding verliepen de ontwikkelingen in Keulen en het Ruhrgebied echter explosief. Het aantal bezette territoria steeg van 4 in 1990 naar 16 in 1994 en 23 in 1997 (Wegner, 1994 en 1997). De paren bevinden zich op twee uitzonderingen na op gebouwen langs de Rijn van Keulen tot Emmerich en langs de zijrivieren de Ruhr en de Lippe. In korte tijd ontwikkelde dit uitgestrekte industrielandchap zich tot een waar bolwerk voor de Slechtvalk. Uit kleurring-waarnemingen blijkt dat vogels uit het zuiden van Duitsland en het oostelijk gelegen Hessen hierin een belangrijk aandeel hebben gehad.

Ontwikkelingen in Nederland

Kort na de vestiging van de eerste paren in Keulen volgde ook in Nederland een broedgeval op een industriegebouw. Bij een electriciteitscentrale in het Limburgse Maasdal werden in juni 1990 twee volwassen Slechtvalken met een pas uitgevlogen jong waargenomen. Tot op heden wordt op deze locatie jaarlijks gebroed. In de eerste jaren bleef het bij dit ene paar. Met de kern van de sterk groeiende populatie in Nordrhein-Westfalen zo dicht in de buurt was een verdere uitbreiding echter wel te verwachten. Diverse waarnemingen van territoriumstrijd maakten ook duidelijk dat een leeggevallene plaats op de Limburgse centrale snel opgevuld zou kunnen worden. Dit contact met een gro-

Op deze electriciteitscentrale in Midden-Limburg wordt sinds 1990 door Slechtvalken gebroed (foto: Jan Biemans).

tere populatie vormt het grote verschil met de sporadische broedgevallen in Nederland van vóór 1990, die overigens op de grond (Wadden) en in bomen (Veluwe) plaatsvonden. De kernverspreidingsgebieden lagen toen op veel grotere afstand van de Nederlandse grenzen, waardoor het bleef bij incidentele broedgevallen.

Pas in 1996 was er een tweede broedpaar op de gebouwen van een chemieconcern in het Maasdal, ongeveer 20 km zuidelijker. Tevens vestigde zich dit jaar nog een derde paar op een electriciteitscentrale langs de Waal niet ver van de Duitse grens. Deze vogels kwamen in 1997 voor het eerst tot broeden. In dat jaar waren er dus drie broedparen.

De geleidelijke toename zette zich ook in 1998 voort. Naast de drie bestaande broedparen vestigden zich twee nieuwe. Eén op een electriciteitscentrale aan de monding van de Maas en één in een hoogspanningsmast in de buurt van hoge gebouwen aan de Groningse Waddenkust. In de loop van de zomer vestigde zich bovendien nog een zesde paar, ook weer op een electriciteitscentrale aan de Maas.

België

In België waar van oorsprong op rotswanden in de Ardennen gebroed werd begon het in 1994 en 1995 met ieder één broedpaar. In 1996 waren er twee, in 1997 drie en in 1998 maar liefst vijf broedparen met nog eens twee nieuwe vestigingen (Robbrecht & van Geneijgen, 1998). Ook hier werden electriciteitscentrales als stek gekozen, in het laatste jaar echter was er weer een paar succesvol op een rots in de Ardennen.

Door een sterke toename van de Oehoe bewoont deze nu bijna alle rotswanden in de Ardennen en in Nordrhein-Westfalen. Daardoor is het voor de Slechtvalk zo goed als onmogelijk geworden om in deze gebieden zijn oorspronkelijke broedplaatsen weer in te nemen. De Oehoe is een geduchte predator die er niet voor terugdeinst om Slechtvalknes ten te plunderen of 's nachts zelfs volwassen valken van de rotsen te plukken.

Uitbreidingsverloop

Als we de ontwikkelingen in Nederland en België gezamenlijk bekijken blijkt de uitbreiding met name in westelijke richting te verlopen. De grote rivieren lijken hierin als belangrijke trekroute voor vele prooi-soorten een bepalende rol te spelen. Omdat de najaarsvogeltrek hoofdzakelijk in zuid-westelijke richting verloopt, is het aannemelijk dat dit ook de belangrijkste dispersierichting is voor juveniele valken. Dit is een mogelijke verklaring voor de tot nu toe zeer trage uitbreiding in noordelijke richting. Het broedpaar aan de Groningse Waddenkust vormt hierop geen uitzondering. Door het Duitse uitzetproject heeft zich aan de Duitse Waddenkust een populatie ontwikkeld met 12

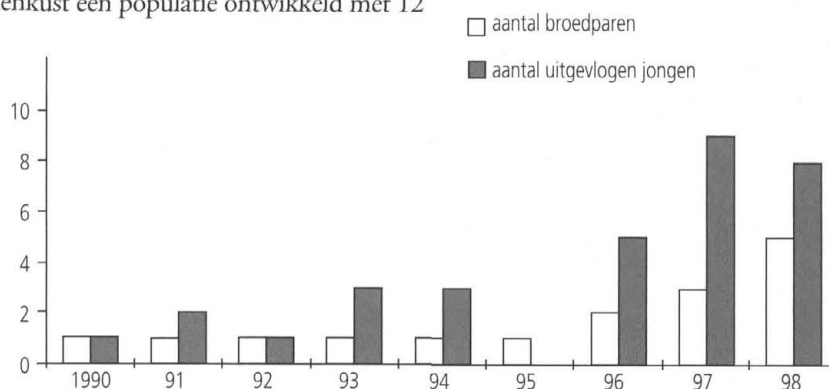
broedparen in 1997. Het Groningse paar is daar een logische voortzetting van.

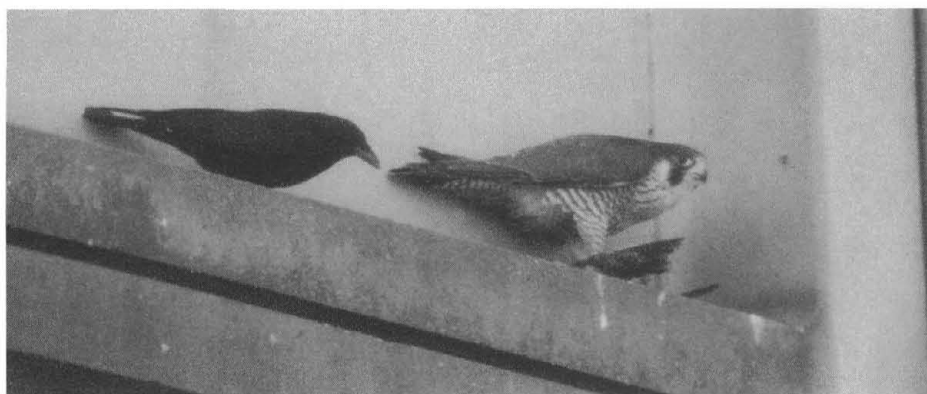
Indien de huidige ontwikkelingen blijven doorgaan zal het gat tussen noord en zuid spoedig opgevuld zijn. Diverse kleurringaflezingen en ringvondsten tonen aan dat het Rijndal in de stroomrichting een belangrijke dispersieader vormt. De aanvoer van nieuwe vogels lijkt alleen daarmee al gegarandeerd, want in het belangrijkste brongebied, het Zwarte Woud en de Schwäbischen Alb, broedden in 1997 250 paren die meer dan 400 jongen tot uitvliegen brachten (Wegner, 1997).

Nestplaatsen

Slechtvalken bouwen zelf geen nest. Ze gebruiken ondiepe holtes, nesten van andere vogels vanaf kraai-grootte of krabben een nestkom uit als de ondergrond dit toelaat. Op gebouwen is het door de strakke moderne architectuur niet mak-

Fig.1. Aantal broedparen en aantal uitgevlogen jonge Slechtvalken in Nederland sinds 1990 (Bron: Werkgroep Slechtvalk Nederland).

Een Slechtvalk met prooi
en een wachtende Kraai
op centrale Harculo
(foto: Jan van Dijk).

kelijk om een geschikte nestplaats te vinden. De mogelijkheden zijn beperkt tot eventuele kraaiennesten of richels en holtes waar zich vuil of prooi resten hebben opgehoopt. Een fraai voorbeeld van dit laatste was een uitgekrabde nestkom in een dikke laag uitgedroogde duivenmest. Bij afwezigheid van dit alles worden er zelfs eieren gelegd op een kale harde ondergrond. Deze legsels gaan echter nagenoeg allemaal verloren door eibrek. Kraaiennesten zijn in de regel maar één seizoen te gebruiken. Daarna vallen ze zover uit elkaar dat er het volgende jaar naar een andere plek gezocht moet worden. Nesten in ophopingen van vuil en prooi resten zijn eveneens slechts tijdelijk te gebruiken. Ook onder meer natuurlijke omstandigheden wisselen valken geregeld van nestplaats. Op gebouwen is dit lang niet altijd mogelijk. Hoewel de omstandigheden dikwijls verre van ideaal zijn met grote verliezen in de eifase of tijdens het uitvliegen van de jongen, blijkt dat er toch ieder jaar weer een nieuwe broedpoging volgt.

Plaatsing van nestkasten of aanpassing van bestaande nestplaatsen kunnen de gebreken van de moderne architectuur gedeeltelijk opheffen met een hoger broedsucces tot gevolg (van Geneijgen, 1998). Eind jaren tachtig begon de Arbeitsgemeinschaft Wanderfalkenschutz in Duitsland met de plaatsing van nestkasten op streng beveiligde industriële hoogbouw, zoals koeltorens en schoorstenen. Naast de explosieve toename van de Slechtvalk in de kernverspreidingsgebieden was dit een belangrijke factor in de snelle ontwikkelingen in Nordrhein-Westfalen.

Naar aanleiding van het broedpaar in Limburg begon de Werkgroep Slechtvalk Nederland in 1993 in navolging van het Duitse voorbeeld met de plaatsing van nestkasten op geschikte locaties, in

de meeste gevallen electriciteitscentrales. In 1998 hadden we elf nestkasten geïnstalleerd waarvan er vier in gebruik waren door Slechtvalken. Andere kasten werden gekraakt door torenvalken, duiven en nijlganzen.

In België begon het Fonds voor de Instandhouding van Roofvogels in samenwerking met de electriciteitsproducent Electrabel in 1994 met de plaatsing van nestkasten. Dit werd eind 1997 afgesloten met de plaatsing van de 15e kast waarvan er nu zeven in gebruik zijn.

In Nederland is nog een geringe uitbreiding van kasten op streng beveiligde hoogbouw gepland, waarmee hopenlijk de toekomst voor de Slechtvalk in dit land veilig gesteld wordt. Daarna is het interessant te bezien hoe de ontwikkelingen spontaan verder gaan. Broeden in bomen behoort gezien het verleden tot de mogelijkheden evenals het broeden op de grond op plaatsen waar grondpredatoren ontbreken zoals op enkele Waddeneilanden. Daarnaast kunnen kraaiennesten in hoogspanningsmasten een belangrijke rol gaan spelen. Om diverse redenen, waaronder de ruime mogelijkheden in bestaande nesten, worden er geen nestkasten geplaatst in hoogspanningsmasten.

Literatuur

- Cade, T.J., 1989.** Worldwide Population Trends of the Peregrine Falcon and the role of Captive Breeding. In: Lumeij J.T., W.P.F. Huyskens & N. Croin Michielsen (eds.), *Valkerij in perspectief*: 93-115. Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen"/Stichting Behoud Valkerij, Monnickendam.
- Geneijgen, P.J.M. van, 1998.** Nestkasten voor Slechtvalken *Falco peregrinus* in hoogspanningsmasten vooralsnog niet zinvol. *Takkeling* 6 (1): 89-92.
- Heller, M., 1995.** Die Entwicklung einer neuen Wanderfalken-Population im württembergischen Unterland. *Beih. Veröff. Naturschutz Landschaftspflege Bad.-Württ.* 82: 273-282.

Langgemach, T., P. Sömmer, W. Kirmse, Chr. Saar & G. Kleinstäuber, 1997. Erste Baumbrut des Wanderfalken *Falco p. peregrinus* in Brandenburg zwanzig Jahre nach dem Aussterben der Baumbrüterpopulation. *Vogelwelt* 118: 79-94.

Newton, I., 1988. Changes in the status of the Peregrine in Europe: an overview. In: Cade, T.J., J.H. Enderson, C.G. Thelander & C.M. White (eds.), *Peregrine Falcon Populations, their management and recovery*: 227-234. The Peregrine Fund, Inc., Boise, Idaho.

Ratcliffe, D., 1993. The Peregrine Falcon. 2nd edition. Poyser, London.

Robbrecht, G. & P.J.M. van Geneijgen, 1998. De Slechtvalk in België in een stroomversnelling, De resultaten van 1997 en 1998. *Slechtvalk Nieuwsbrief* 4 (1): 9-10.

Saar, Chr., G. Trommer & W. Hammer, 1982. Der Wanderfalk, Bericht über ein Artenschutzprogramm -Methoden, Ziele und Erfolge-. Deutschen Falkenorden, Bund für Falknerei, Greifvogelschutz und Greifvogelkunde. Blomberg.

Wegner, P., 1993. Die Populationsdynamik des Wanderfalken in Baden-Württemberg von 1965-1991. *Vogel und Umwelt* 7: 209-217.

Wegner, P., 1994. Die Wiederkkehr der Wanderfalken (*Falco peregrinus*) in Nordrhein-Westfalen. *Charadrius* 30(1): 1-14.

Wegner, P., 1997. Neues aus Nordrhein-Westfalen und anderen Bundesländern. Jahresbericht der Arbeitsgemeinschaft Wanderfalkenschutz Nordrhein-Westfalen: 18-19.

Summary

New niche for breeding Peregrine falcons in The Netherlands

Since 1990 peregrine falcons (*Falco peregrinus*) breed on man-made structures, like power plant towers and chimneys, in The Netherlands (fig. 1).

Because of modern architecture no natural nesting-places are available and therefore nestboxes were provided.

The increase of breeding-pairs (also in Belgium) occurs due to a dynamic population development in Germany. The river Rhine forms a very important link in this expansion.

P.J.M. van Geneijgen
Werkgroep Slechtvalk Nederland (WSN)
Zypendaalseweg 50
6814 CL Arnhem

J.A.M. Biemans
Werkgroep Slechtvalk Nederland (WSN)
Loon 30-A
5757 AC Liessel